

СУДОВА КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ Й ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ

Розглядається порядок призначення судової комп'ютерно-технічної експертизи на основі чинного вітчизняного законодавства. Визначені правові підстави призначення судової комп'ютерно-технічної експертизи та його особливості (учасники провадження, які мають право призначати або ініціювати проведення експертизи, а також умови, за наявності яких може бути проведено експертне дослідження необхідних об'єктів)

Ключові слова: судова комп'ютерно-технічна експертиза, призначення експертизи, експерт.

Постановка проблеми. Судова експертиза – основна форма застосування спеціальних знань під час кримінального провадження яка у Законі України «Про судову експертизу» (далі – Закон) визначена як процес дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

13 квітня 2012 року прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), який змінив процес кримінального провадження в нашій країні в цілому та призначення експертизи, зокрема. Ці зміни, на думку автора, можна назвати позитивними для нашого суспільства, оскільки у новому КПК України ми вбачаємо потенціал щодо якісних змін кримінального провадження в Україні та його відповідність сучасним світовим демократичним стандартам. Це зумовлює необхідність проаналізувати його норми, які стосуються призначення експертиз.

В Україні з 1994 року була встановлена відповідальність за злочини, що вчиняються за допомогою електронно-обчислювальних машин. З цього періоду в нашому суспільстві «офіційно» з'явилося та було визнано таке негативне явище, як комп'ютерна злочинність, що зумовило розвиток судової комп'ютерно-технічної експертизи (далі – СКТЕ). До того ж сучасний стан і позитивні тенденції у процесі комп'ютеризації суспільства та всіх сфер життя зумовлює зростання рівня протиправного посягання на комп'ютерні системи чи мережі, а також інформацію, що зберігається на цифрових носіях. Це посилює інтерес і необхідність розвитку та вдосконалення методик СКТЕ. Отже, з одного боку, ми маємо докорінно новий КПК України, а з другого – комп'ютерну злочинність, що вимагає від правоохоронної системи проведення відносно нового виду судової експертизи – комп'ютерно-технічної. Це зумовлює необхідність в аналізі правових підстав і особливостей призначення СКТЕ.

Ступінь наукової розробки проблеми.

Свої дослідження поняттю судових експертиз, у тому числі й порядку їх призначення, присвятили такі вчені, як А.І. Вінберг, Н.Т. Малаховська, М.В. Салтевський, О.Р. Шляхов, Г.Л. Грановський, М.О. Селіванов. Що стосується саме СКТЕ, то це питання потрапило у коло досліджень О.Р. Росинської, А.І. Усова, В.Б. Вехова, Б.К. Давлетова, Д.В. Пашнева та інших. Але правові основи призначення СКТЕ відповідно до нового КПК України розглянуті ще не були.

Отже, **метою статті** є характеристика правових підстав і особливостей призначення СКТЕ.

Виклад основного матеріалу. Крім Закону порядок призначення та проведення судових експертиз під час кримінального провадження, оформлення їх результатів, а також права, обов'язки та відповідальність судового експерта регулюється КПК України від 13.04.2012 р. Механізм проведення судових експертиз також детально врегульований в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України №53/5 від 08.10.98 р. (далі – Інструкція).

Згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України, експертиза проводиться за зверненням будь-якої зі сторін кримінального провадження чи за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, важливих для справи, необхідні спеціальні знання. Ч. 2 ст. 242 КПК України передбачає також випадки, в яких слідчий або прокурор зобов'язані призначити експертизу, а саме щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України (далі – КК України). На відміну від нового, у Кримінально-процесуальному кодексі України від 28.12.1960 р. № 1001-05, що втратив чинність, загальні та обов'язкові підстави призначення експертизи містились у ст. 75 та ст. 76 відповідно. Аналізуючи ст. 75 старого Кримінально-процесуального кодексу України та ч. 1 ст. 242 нового КПК України виділимо такі новели: 1) визначено осіб за зверненням/дорученням яких може бути призначена експертиза; 2) виділено приблизний перелік сфер, у яких можуть знаходитись необхідні спеціальні знання; 3) з'явилася категорична заборона щодо проведення експертизи з питань права. Щодо обставин, за наявності яких обов'язково призначається експертиза, вони залишились незмінні.

З норми ч. 1 ст. 242 КПК України, п. 2 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» №8 від 30.05.97 р. та п. 1 Інформаційного листа вищого господарського суду України № 01-8/2651 від 27.11.2006 р. «Про деякі питання призначення судових експертиз» впливає, що призначення експертизи, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань (крім випадків, які передбачають обов'язкове проведення експертизи), неприпустиме.

Під час кримінального провадження експертами можуть проводитись первинні, додаткові чи повторні експертизи, які можуть бути одноосібною, комісійною чи комплексною. Правом залучати до справи експерта наділені: 1) сторона обвинувачення (слідчий, прокурор) особисто чи за клопотанням потерпілого; 2) сторона захисту шляхом подання відповідного клопотання слідчому, прокурору, а у разі його відхилення ними, має право звернутися з таким самим клопотанням до слідчого судді, крім цього, експерт може бути залучений на договірних умовах; 3) суд за клопотанням сторін, потерпілого, і у випадках, передбачених ст. 242 КПК України. Залучення експерта чи задоволення клопотання про залучення експерта є прямою передумовою проведення експертизи й автоматично тягне за собою її призначення.

У кримінальному провадженні обов'язковою умовою призначення експертизи було порушення кримінальної справи, але з прийняттям нового КПК України від 13.04.2012 р. стадія порушення кримінальної справи скасована. Замість неї введена така стадія кримінального прова-

дження, як досудове розслідування, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Отже, експертиза може бути призначена після початку досудового розслідування, яке починається слідчим або прокурором не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Отже, СКТЕ призначається у випадках коли для встановлення фактів і пізнання обставин і подій, що мають значення для кримінальної справи, виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань або у випадках прямо передбачених законом. Оскільки під час розслідування комп'ютерних злочинів, де комп'ютер є засобом їх вчинення, СКТЕ не має на меті вирішення завдань, передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України (випадки обов'язкового призначення експертизи), то вона призначається після початку досудового розслідування слідчим, прокурором або судом за власною ініціативою, а також за умов задоволення клопотання потерпілого чи сторони захисту стороною обвинувачення, слідчим суддею, судом або на договірних умовах між стороною захисту та експертом. При цьому зазначимо, що відповідно до положень старого Кримінально-процесуального кодексу України від 28.12.1960 р., правом залучення до кримінального провадження експерта, а відповідно й призначення експертизи, були наділені лише слідчий, прокурор і суд. Сьогодні ж таким правом наділені сторона обвинувачення (ст. 242, ч. 1 ст. 243, ч. 1 ст. 332 КПК України), потерпілий (ч. 1 ст. 243, ч. 1 ст. 332 КПК України), сторона захисту (ч. 1 ст. 242, ч. 2, 3 ст. 243, ч. 1 ст. 332 КПК України), слідчий суддя (ч. 1, 3 ст. 242, ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК України), суд (ч. 1, 3 ст. 242, ст. 332 КПК України). Виняток становить необхідність примусового залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, що здійснюється лише за ухвалою слідчого судді чи суду.

Підставою ж для проведення СКТЕ є передбачений законом процесуальний документ (постанова, ухвала) або договір між стороною захисту й експертом.

Перед призначенням СКТЕ слідчий, зазвичай, взаємодіє зі спеціалістом у відповідній галузі, що може виражатися як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. Даний процес є позитивним для слідчого оскільки він має можливість проконсультуватись з фахівцем з питань стосов-

но: 1) визначання виду СКТЕ (що залежить від функціонального призначення і природи об'єкта); 2) підбір експерта з необхідною сукупністю знань; 3) формування питань, які будуть винесені перед експертом; 4) підготовка об'єктів для проведення СКТЕ. О.В. Наріжний зазначає, що проведення непроцесуальних «оціночних» оглядів комп'ютерної техніки спеціалістом на місці події до порушення кримінальної справи є необхідним заходом [5, С. 138]. Та оскільки з прийняттям нового КПК України дана стадія кримінального провадження скасована, тому при розслідуванні комп'ютерних злочинів вважаємо за необхідне залучити спеціаліста для допомоги у проведенні першого ж огляду місця події з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий самостійно або через подання клопотання ініціює проведення експертизи. При призначенні СКТЕ необхідно максимально конкретно визначити коло питань, які мають бути роз'яснені судовим експертом та обсяг потрібних для експертного дослідження матеріалів, в той же час вони не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Якщо об'єкти, що підлягають дослідженню, можуть містити чи містять державну таємницю, то в такому випадку СКТЕ треба проводити відповідно до положень ст. 518 КПК України.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування, так само самостійно або шляхом подання клопотання має право доручати проведення експертизи.

Сторона захисту для ініціювання СКТЕ через подання відповідного клопотання та подальшого його задоволення слідчим суддею (у разі відхилення цього ж клопотання слідчим, прокурором) шляхом винесення відповідної ухвали, повинна довести, що: 1) для вирішення питань, які мають істотні значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, але існує одна з таких обставин: а) сторона обвинувачення не залучила його; б) на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи; в) існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин може надати або надав неповний чи неправильний висновок; 2) вона не може залучити експерта самостійно че-

рез відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. Як бачимо, за наявності висновку експерта про проведені дослідження за ініціативою сторони обвинувачення, сторона захисту має право призначити експертизу тільки в разі обґрунтування доводів стосовно неналежно проведеної експертизи. Це саме обмеження стосується залучення експерта стороною захисту на договірних умовах.

На основі викладеного можна констатувати, що в тому випадку, якщо експертиза за дорученням сторони захисту буде проведена після експертизи ініційованої стороною обвинувачення та проведена відносно одного й того ж об'єкта СКТЕ, то вона буде нести характер додаткової або повторної.

Суд, під час судового розгляду, за клопотанням сторін, потерпілого при наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи. У ч. 2 ст. 332 КПК України, також передбачені випадки, за яких суд своєю ухвалою може призначити СКТЕ, незалежно від наявності клопотання, а саме: 1) якщо суду надано кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дозволив усунути виявлені суперечності; 2) якщо під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України. Отже, під час кримінального провадження стосовно комп'ютерних злочинів СКТЕ може призначитися ухвалою суду за наявності клопотання сторін, за власною ініціативою, а також у разі суперечності один одному вже наявних декількох висновків експертів. Після постановлення такої ухвали судовий розгляд продовжується, за винятком випадків, коли таке продовження неможливе до отримання висновку експерта.

Однією з особливостей СКТЕ під час судового провадження є, в більшості випадків, неможливість її проведення в судовому засіданні оскільки такого роду дослідження потребують відповідного програмного забезпечення та засобів, що кардинально відрізняє даний процес експертних досліджень. Крім того, в разі необхідності дослідження комп'ютерних систем і мереж, це неможливо з технічних причин. Тому ми погоджуємося з думкою О.В. Наріжного про доцільність проведення СКТЕ на місці події [5, С. 137-139] або розташування об'єктів дослідження. До того ж, ця процедура прописана у п. 3.9 Інструкції. Особливо це актуально при необхідності дослідження цілої комп'ютерної системи, оскільки в будь-якому випадку вона володіє певними особливостями як побудови самої системи, так і програмним і апаратним забезпеченням, які

складно та матеріально не виправдано штучно відтворювати. Тому при необхідності проведення СКТЕ на місці події або місці розташування об'єкта, орган або особа, за ініціативою якої була призначена експертиза, повинна забезпечити прибуття експерта, безперешкодний доступ до об'єкта, а також належні умови його роботи.

Отже, про призначення СКТЕ може прийматися одне з таких процесуальних рішень: слідчим, прокурором у формі постанови відповідно до вимог п. 5, 6, 7 ст. 110 КПК України; слідчим суддею, судом у формі ухвали відповідно до вимог п. 7 ст. 244, п. 3, 4, 5 ст. 371, ст. 372, п. 3 ст. 332 КПК України. В будь-якому з цих рішень, окрім вимог до його змісту, передбачених КПК України, мають бути дані, які передбачені п. 3.3 Інструкції.

Прийнятий КПК України містить багато новел, які змінили процес кримінального провадження. Певні зміни торкнулися й порядку призначення експертиз, а відповідно і СКТЕ. На основі викладеного можна зробити такі **висновки**. Порядок призначення СКТЕ чітко регламентований Законом України «Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Оскільки СКТЕ не торкається завдань, які повинні бути виконані в обов'язковому порядку і створюють зобов'язання перед слідчим або прокурором звернутися до експерта для проведення експертизи (ч. 2 ст. 242 КПК України), то вона призначається на загальних умовах визначених національним законодавством. Умовами для призначення експертного дослідження об'єктів СКТЕ є: а) звернення сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду; б) з'ясування певних обставин, що мають значення для вирішення кримінальної справи, потребує застосування спеціальних знань; в) винесення відповідного процесуального рішення; г) у випадках необхідності проведення додаткової або повторної експертизи слідчий суддя або суд самостійно або шляхом задоволення відповідного клопотання виносить відповідне процесуальне рішення, в якому обґрунтовуються підстави, що ставлять під сумнів попередній висновок експерта або зазначаються умови, які зумовлюють необхідність розширення дослідження. Під час кримінального провадження СКТЕ може бути

призначена лише у випадках коли для встановлення певних обставин, що мають значення для справи, виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань, про що виноситься одне з таких процесуальних рішень: Передбачений законом процесуальним документом, що тягне за собою проведення СКТЕ, є: 1) вмотивована постанова слідчого чи прокурора або 2) ухвала слідчого судді чи суду. В окремих випадках СКТЕ може бути призначена та проведена на основі договору, укладеного між стороною захисту й експертом. При призначенні СКТЕ необхідно враховувати її технологічні та технічні особливості, а тому у багатьох випадках місцем її проведення, по можливості, треба обирати місце події або місцезнаходження об'єкта СКТЕ без його переміщення до експертної установи.

Список літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2012. – 382 с.
2. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Міністерства юстиції України від 08.10.98 №53/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
4. Давлетов Б.К. Научные основы становления и развития судебно-экспертных исследований компьютерных систем: дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / Б.К. Давлетов; Юж.-Ур. гос. ун-т. – Челябинск, 2008. – 156 с.
5. Нарижный А.В. Использование специальных познаний при выявлении и расследовании преступлений в сфере компьютерной информации и высоких технологий : дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / А.В. Нарижный; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2009. – 270 с.

Стаття надійшла до редколегії 29 квітня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії В.Є. Скулишем.

**FORENSIC COMPUTER-TECHNICAL EXAMINATION:
LEGAL BASIS AND FEATURES OF APPOINTMENT**

Summary

In the article the procedure of forensic computer-technical examination appointment, which based on current national legislation, is considered. The author determines the legal basis of forensic computer-technical examination appointment and its features (participants of the proceedings, who have the right to appoint or to initiate such examination, and conditions, under which, can be carried an expert research of the objects).

Key words: forensic computer-technical examination, expert, examination appointment.

P.V. Sabadash

**СУДЕБНАЯ КОМПЬЮТЕРНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА:
ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ НАЗНАЧЕНИЯ**

Аннотация

Рассматривается порядок назначения судебной компьютерно-технической экспертизы на основании действующего отечественного законодательства. Определены правовые основания назначения судебной компьютерно-технической экспертизы и его особенности (участники процесса, которые имеют право назначить или инициировать проведение экспертизы, а также условия, при наличии которых может быть проведено экспертное исследование необходимых объектов).

Ключевые слова: судебная компьютерно-техническая экспертиза, эксперт, назначение экспертизы.